

STANDURILE DE HOLIČ ALE COLECȚIEI DE ISTORIE A FARMACIEI DIN CLUJ*

Studierea vechilor vase farmaceutice, standuri pentru păstrarea medicamentelor aduce o contribuție importantă la elucidarea numeroaselor probleme pe care le ridică istoria practicii farmaceutice și chiar a celei medicale. În același timp ele pot contribui la cunoașterea mai aprofundată a istoricului manufacturii care le-a produs. Un alt unghi de vedere din care pot fi abordate vechile vase farmaceutice este cel artistic, o consecință firească a faptului că în covârșitoarea lor majoritate ele se încadrează în faianța artistică.

Muzeul de Istorie din Cluj posedă o bogată și variată colecție de vase farmaceutice provenite din vechi farmacii transilvănene, ori achiziționate de la farmacii din afara teritoriului patriei noastre. Ele sînt, în covârșitoarea lor majoritate, încă inedite.

În paginile acestui anuar am prezentat pînă acum vasele de farmacie produse la Batiz¹. De data aceasta ne vom ocupa de cele fabricate în binecunoscutul centru de faianță slovac de la Holič, pînă acum inedite².

Data de înființare a manufacturii de faianță fină de la Holič nu este încă suficient precizată. Cercetătorii mai vechi ai problemei s-au oprit, în general, la anul 1743³. Studiile mai recente au arătat însă că data de înființare a acesteia trebuie să fie mai veche decît anul 1743. În sprijinul acestei ipoteze vine faptul că în anul 1746 s-au desființat o sumedenie de modele care printr-o întrebuintare îndelungată au devenit inutilizabile. Este deci neverosimil ca într-un răstimp așa de scurt modelele să devină nefolosibile, mai cu seamă că manufactura se afla la începuturile ei⁴.

Chiar dacă data de înființare nu poate fi deocamdată îndeajuns precizată, un fapt rămîne cert și anume că manufactura de faianță fină de la Holič a luat ființă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea a aparținut casei imperiale de la Viena și anume soțului împărătesei Maria Terezia, Franz Stefan, pe a cărui moșie a luat ființă.

În ceea ce privește sfîrșitul, se știe că manufactura de la Holič a fost incendiată cu ocazia războaielor napoleoniene și își încheie definitiv existența în anul 1827. Deci, ea a funcționat aproape un secol.

La manufactura de la Holič au fost aduși meșteri din diferite centre de faianță fină ale Europei. Aici au lucrat în special celebrii olari habani. Curînd după înființare, produsele de la Holič au devenit atît de apreciate și de solicitate încît vechile clădiri nu mai puteau face față și de aceea în anul 1755 manufactura a fost mărită.

* Lucrarea a fost prezentată la cea de a III-a sesiune științifică a muzeelor, București 1967, sub formă de comunicare.

¹ Contribuție la studiul vaselor farmaceutice confecționate în manufactura de la Batiz, în *ActaMN*, III, 1966, p. 505–511; cf. M. Bunta — P. Gyulai, *ActaMN*, VI, p. 253–289.

² Unele sînt amintite, fără să fie studiate, de Orient Gy., *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyógyszerészeti gyűjteménye*, în *Dolg*, IX, 1918, p. 230–231; Idem, *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*, Cluj, 1926, p. 240–241.

³ Karl Schirek, *Die k.k. Majolika-Geschirrfabrik*, în *Holišch*, Brünn, 1905; Frantisek Weiner, *Holišská majolika*, în *Časopis vlast. spolku musejního v Olomouci*, 1912; Güntherová-Mayerová, *Slovenska keramika*, în *Matica slovenska*, 1942; Dr. Nékám Lajosné, *Művész magyar patikadények*, Budapest, 1964.

⁴ Ružena Hrubková, *Holišská fajansa*, Bratislava, 1954.

Dintre produsele Holič sînt bine cunoscute, în special, serviciile de masă, folosite la curtea imperială de la Viena sau răspîndite în întreaga Europă. Pe lângă vasele de lux ori de uz curent manufactura de faianță fină de la Holič a produs o cantitate importantă de vase pentru uz farmaceutic. Acestea au fost comandate de diferiți farmaciști de pe cuprinsul imperiului habsburgic sau chiar din afara lui⁵. Colecția de istorie a farmaciei de pe lângă Muzeul clujean posedă un număr de 30 vase farmaceutice fabricate la Holič. Ele aparțin la 5 garnituri, fără să avem însă nici o garnitură completă.

Din punct de vedere tipologic standurile de Holič pot fi împărțite în două tipuri: unele de formă tronconică, cu baza foarte joasă și cu gura largă și ușor evazată. Cel de al doilea tip este de formă cilindrică, cu baza abia perceptibil reliefată. Diferitele garnituri se deosebesc prin anumite detalii.

Garnitura I (fig. 1/1)

Garnitura I se caracterizează printr-o faianță de bună calitate de culoare albă. Vigneta este alcătuită dintr-un vultur bicefal. Vulturul imperial are două capete, aripile și coada pictate în negru, iar ghiarele și ciocul cu galben. El ține într-o ghiară sceptra, iar în cealaltă o sabie. Capetele susțin coroana imperială căptușită cu purpură avînd globul puterii cu o cruce. Baza căptușelii este înfășurată cu o filagteră albastră ale cărei extremități, cu franjuri galbene, se înalță decorativ deasupra capetelor de vulturi. Corpul păsării este substituit printr-un scut decorativ cu extremitățile superioare involute, cîmpul scutului rămas liber urma să fie completat cu semnături.

Pe fundul vaselor se poate citi sigla fabricii alcătuită dintr-un H în ligatură cu un F, colorate în albastru.

Capacele standurilor sînt emisferice, ușor turtite, terminate într-un buton sferoid, decorat cu petale concentrice pictate, de culoare roșu închis. Acestea împreună cu staminele punctiforme sugerează o margaretă stilizată.

Garnitura se compune din 10 vase (inv. nr. I 3191 — I 3200).

Dimensiuni: înălțimea 14 cm, diametrul gurii 10 cm, diametrul fundului 8 cm, grosimea pereților 0,4 cm, înălțimea capacului cu buton 6 cm.

Cele 10 vase aparținînd garniturii I provin din farmacia „Sfînta Treime” din Aradul Nou și au fost achiziționate în anul 1903⁶.

Garnitura a II-a (fig. 1/3)

Cea de a doua garnitură se compune doar din două vase. Ele sînt de aceeași formă ca și cele din garnitura I. Vigneta vaselor din garnitura a doua, de formă elipsoidală, este conturată cu un albastru închis și decorată la partea inferioară, în centru, cu o filagteră care se repetă și în coronament. Aceasta este alcătuită din ramuri și frunze stilizate cu flori avînd șase petale care seamănă cu o floare de nu mă uita și cite două bobite rotunde la extremități. Stilizarea decorului floral este relativ fiziomorfă.

Signaturile sînt scrise în *antiqua* cu majuscule negre și capitale roșii.

Pe primul vas (inv. nr. I 7434) se citește EXTR: PULSAT NIGRI [Extractum Pulsatillae Nigrae = Extract de Pulsatilla nigricana]. Pe cel de al doilea vas (inv. nr. I 7435) se poate citi: EXTR CICHO=REI [Extractum cicorei et Rheum palmarum=extract de cicoare cu rizom de revent]. În partea opusă standul prezintă într-un cadru roșu pictat cu negru cîteva semne alchimice.

Pe fundul celor două vase aparținînd garniturii a II-a se poate citi marca fabricii H în ligatură cu F colorate în albastru.

⁵ Cf. de exemplu Livia Nékám, *Starie vengerskie apteki*, Budapest, 1969, p. 39—40 pl. XXVI—XXVII.

⁶ Datele au fost luate din registrul de inventar al Muzeului de istorie Cluj.

Dimensiuni: înălțimea 19 cm, diametrul gurii 14 cm, diametrul fundului 10 cm, grosimea pereților 0,5 cm.

Cele două vase care alcătuiesc garnitura a II-a provin din farmacia „La racul roșu” din Bratislava înființată în anul 1500 și au fost achiziționate în anul 1907.

Garnitura a III-a (fig. 1/2)

Garnitura a III-a se compune din patru vase de aceeași formă cu cele ale garniturii precedente. Vigneta ovală este circumscrisă la partea inferioară de o palmetă și două ghirlande împletite din frunze de lauri, reunite printr-o filagteră. Două din elementele vegetale urcă îmbrățișând partea superioară a vignetei și sînt reunite printr-o filagteră analogă.

Decorul este pictat în violaceu pe fond alb. Interiorul vignetei este pictat peste smalt, cu un havan peste care sînt consemnate cu majuscule negre și inițiale roșii signaturile, spațial *in antiqua*.

Dintre semnături numai două mai sînt lizibile. Una este: EXTR CHELIDO MAJOR. Menționăm că inscripția este greșită în loc de MAJOR ar fi trebuit să fie scris MAJUS. [Extractum Chelidonii majus=extras de rostopască]. Vasul are nr. de inventar I 7436.

Cea de a doua semnătură are următoarea inscripție: CONS NASTU TII [Conserva Nasturtium=conservă de Nasturtium virosum]. Vasul are nr. de inventar I 7437. Celelalte vase ale căror inscripții nu mai pot fi citite au numerele de inventar I 7438 și I 7442.

Pe fundul celor patru vase se poate citi sigla fabricii H în ligatură cu F colorate în albastru sub care există majusculele K, N, G colorate cu roșu.

Dimensiuni: înălțimea 12 cm, diametrul gurii 9 cm, diametrul fundului 6,5 cm, grosimea pereților 0,5 cm.

Cele patru standuri care compun garnitura a III-a provin din farmacia „La racul roșu” din Bratislava și au fost achiziționate împreună cu garnitura precedentă în anul 1907. Pe vase se mai păstrează eticheta farmaciei din care provin.

Garnitura a IV-a (fig. 1/5)

Garnitura a IV-a se compune din patru vase. Ele sînt de formă cilindrică cu baza abia perceptibil reliefată și sînt prevăzute cu un capac simplu foarte ușor bombat, cu un buton în formă de nasture.

În jurul buzei standului există un cerc linear de culoare brună. Vigneta clasicistă este de forma unui cadru dreptunghiular colorat în galben stins, avînd cîte un patrat decorativ în colțuri prin care trec extremitățile a două ghirlande de lauri, colorate în brun și galben stins. La partea superioară în centrul vignetei este o coroană din care iese un vultur heraldic de culoare neagră cu aripile larg desfășurate. El are pe cap o coroană, iar în cioc ține o săgeată cu vîrfurile în jos cu care își sfîșie pieptul însingerat. Stilizarea heraldică are un pronunțat caracter decorativ.

În cîmpul alb al vignetei sînt scrise signaturile cu majuscule de culoare neagră și inițiale roșii.

Primul vas (inv. nr. I 3063) are semnatura: PULV ANTIEPIL CUM CAST [Pulvis antiepilepticum castorei=praf de castoreum antiepileptic].

Pe cel de al doilea vas (inv. nr. I 3064) se poate citi: ANTIMON DIAPHOR ABL. Inscripția este greșită, în loc de ABL ar trebui să fie scris ALB. [Antimonium diaphoreticum album=stibiu]. Al treilea vas (inv. nr. I 3068) are următoarea semnătură: EXTR STRAMO [Extractum stramonii=extract de Datura Stramonium].

Pe cel de al patrulea vas (inv. nr. I 3069) se citește: EXTR CHAMOM VULG [Extractum chamomilae vulgaris=extract de mușețel].

⁷ Pe vase se mai păstrează încă eticheta farmaciei „La racul roșu” scrisă în limbile maghiară și germană (Vörös-rák gyógyszerár. Pozsony alapítva 1500: Rothe Krebs Apotheke. Pozsony Begründet 1500 [Farmacia La racul roșu. Bratislava. Înființată în 1500.]

Pe fundul tuturor celor patru vase care compun garnitura a IV-a se citește marca fabricii H în ligatură cu F colorată în albastru.

Dimensiuni: înălțimea 10 cm, diametrul gurii 7,3 cm, diametrul fundului 7,4 cm, grosimea pereților 0,4 cm, înălțimea capacului cu buton 4 cm.

Garnitura a IV-a provine din farmacia „La mintuitorul” din Nitra și a fost achiziționată în anul 1903.

Garnitura a V-a (fig. 1/4)

Garnitura a V-a se compune din zece standuri de culoare alb-gălbuie. Forma lor este cilindrică cu baza ușor profilată prin toruri concentrice foarte fine. Ele au o vigneta ovală delimitată prin două ramuri de palmier stilizate de culoare albastră relativ vie, cu bobite de un roșu închis, dispuse simetric. Extremitățile inferioare ale ramurilor de palmier sînt încrucișate și legate printr-o filagteră violetă.

Capacul standurilor este emisferic, foarte turtit, fără buton, decorat cu trei mici rămurele cu frunze și trei bobite stilizate.

Pe fundul standurilor este imprimat sec într-un cartuș marca fabricii: *Hollitsch* urmat de literele A, C, F sau I.

În cîmpul oval circumscris de cele două ramuri de palmier se înscriu signaturile cu majuscule negre și inițiale de culoare roșu-închis.

După dimensiuni garnitura a V-a poate fi împărțită în două grupe: vase mari și vase mici. În colecțiile muzeului clujean există trei vase mari. Primul dintre acestea (inv. nr. I 5282) are următoarea semnătură: UNG FUSCUM [Unguentum fuscum = unguent brun].

Pe cel de al doilea vas (inv. nr. I 5283) se poate citi: UNG MAJORA [Unguentum majoranae = unguent de maiorană].

Cel de al treilea vas (inv. nr. I 5281) are semnătura: ROOB EBÜLI [marmeladă de boz].

Dimensiuni: înălțimea 15 cm, diametrul gurii 9,5 cm, diametrul fundului 10,7 cm, grosimea pereților 0,4 cm, înălțimea capacului 4 cm.

Pe lângă cele trei vase mari, din garnitura a V-a fac parte și șapte vase mici cu următoarele semnături:

MP D STYR [praf de *Stirax*]. Vasul are nr. de inventar I 5289. EXTR PLSAT NIG [Extractum pulsatillae nigrae = extract de *Pulsatilla nigricans*]. Vasul are nr. de inventar I 5288. EX HELLEB NIG [Extractum hellebori nigri = extract de spinz]. Vasul are nr. de inventar I 5284. EX CICUTH [Extractum cicuthae = extract de cucută]. Vasul are nr. de inventar I 5286. EX VALERI RAD [Extractum valerianae radice = extract de valeriană]. Signatura începe cu un semn alchimic alcătuit din litera O tăiată de o bară care înseamnă Sal. SODAE DEPU [carbonat de sodiu]. Vasul are nr. de inventar I 5290.

Dimensiuni: înălțimea 10 cm, diametrul gurii 7 cm, diametrul fundului 8 cm, grosimea pereților 0,4 cm, înălțimea capacului 4 cm.

Vasele ce compun garnitura a V-a au fost achiziționate în anul 1905 și provin din farmacia localității Verbo din apropierea orașului Nitra în Slovacia⁸.

Din punct de vedere cronologic vasele farmaceutice pe care le-am prezentat aparțin, foarte probabil, celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. În acest sens pledează atât forma standurilor cât și decorul. Un alt indiciu îl constituie faptul că se mai păstrează încă în semnături semne alchimice. Acestea au fost folosite în farmacie pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Standurile farmaceutice prezentate își găsesc analogii, ce merg uneori pînă la identitate în diferite muzee. Astfel, o garnitură de standuri identică cu garnitura a V-a descrisă de noi am putut vedea în Muzeul de istoria farmaciei de la Bratislava instalat în localul vechii farmaciei „La racul roșu” din care provin garniturile noastre II și III.

Vase farmaceutice de Holič, dintre care unele identice cu cele pe care le-am prezentat, au făcut parte din diferite farmacii de pe teritoriul Ungariei⁹.

⁸ Un stand farmaceutic de Holič provenit din farmacia „Sfînta Treime” din Arad, de aceeași formă și tip cu garnitura a III-a, se află în colecția Catedrei de istoria medicinei, a I.M.F. Cluj.

⁹ Dr. Nékám Lajosné, *op. cit.*, p. 13-15, fig. 8-16.

Considerații farmaco-istorice¹⁰

Standurile intrate în preocuparea noastră au în marea lor majoritate semnificații. Pe baza acestora putem face câteva interesante considerații de ordin farmaco-istoric.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se foloseau în practica farmaceutică medicamente ieșite azi cu totul din uz. Așa sînt de exemplu *conserva nasturium virosum* sau *carbonatul de sodiu*. Primul medicament s-a folosit datorită principiilor pe care le conținea planta ca vitaminizant și tonic. Carbonatul de sodiu s-a folosit în doze foarte mici, de 0,10—0,20 gr., ca alcalinizant.

Un alt preparat și anume *unguentum fuscum* (Unguentul brun) preparat pe bază de plumb s-a utilizat în afecțiunile dermice (furunculose) și sub formă de emplastru amestecat cu camfor și ulei. Astăzi este cu totul ieșit din uz.

Pînă la sfîrșitul secolului trecut s-a mai folosit încă în combaterea epilepsiei praful de *castoreum*¹¹.

Extractul de *chamomilla vulgaris* azi nu se mai folosește în medicina științifică. El mai este uzitat empiric în medicina populară. Medicina științifică modernă folosește *matricaria chamomilla*.

Unguentul de maiorană extras din planta cu același nume s-a utilizat ca antiseptic în afecțiunile dermice. El a rămas azi în uz doar în medicina populară.

Dacă medicamentele ieșite cu totul din uzul farmaceutic modern sînt relativ puține, trebuie să subliniem că cele mai multe preparate prezente pe semnăturile standurilor noastre sînt astăzi utilizate sub o altă formă galenică. Așa de exemplu *extractum chelidonii* din plante *chelidonium majus* (rostopască-negelariță) azi se folosește pentru acțiunea ei colagogă și coleretică sub altă formă galenică decît cea de extract.

Marmelada de boz (*roob ebuli*) nu se mai utilizează, în schimb infuzia florilor de boz se folosește ca expectorant. La fel, extractul din planta *datura stramonium* este ieșită din practica farmaceutică. *Datura stramonium* se întrebuințează atît singură, cît mai ales asociată cu *atropa belladonna* și cu *hyoscyamus niger* (mășalariță), toate conținînd alcaloizi cu nucleu tropinic (atropină). Se întrebuințează și ca mithridatice. Frunzele de *datura stramonium* intră în compunerea țigărilor anti-astmatice.

Extractul de *helleborus niger* (spînz) nu se mai folosește. În schimb se utilizează sub altă formă galenică. Principiile active *hellebrina*, *hellebreina*, *glucozizi* extrași din această plantă se utilizează datorită efectelor lor cardiotonice și hipotensive.

Extractul din planta *pulsatilla nigricans* s-a folosit ca sedativ în afecțiunile nervoase. În urma cercetărilor recente se folosește, destul de rar, ca expectorant. El este utilizat în medicina populară.

Extractul din planta *styrax tonchinense*, utilizat în trecut ca expectorant și afrodisiac, se folosește astăzi sub formă de tinctură și extern ca unguent în dermatologie și în cosmetică.

Extractul de cucută, foarte toxic, azi nu se mai utilizează. În schimb principiile active extrase, administrate intern, au acțiune asupra nervilor motori și asupra nervilor centrali. Ei sînt analgezici și antispasmodici. Extern se folosesc în afecțiuni tumorale.

Stibiul este utilizat azi în prepararea diferitelor medicamente expectorante și vomitive. În trecut s-au utilizat și ca sudorific.

¹⁰ Pentru determinarea medicamentelor de pe semnături ne-am folosit de: *Hagers Handbuch der Pharmazeutischen Praxis*, Berlin, 1927; Kazay Endre, *Gyógyszerész lexicon*, Baia Mare, 1900; Dr. Paul Dorveaux, *Les pots de Pharmacie*, Toulouse, 1923; Zaharia C. Pantu, *Botanica populară românească*, București, 1929; Evdochiu Coicui-Gabriel Racz, *Plante medicinale și aromatice*, București, 1962; E. Gammerman, *Manual de farmacognozie*, București, 1952; *Farmacopeea română*, I—VIII.

Mulțumim și pe această cale tov. I. Goina, I. Petcu și A. Beu de la IMF Cluj pentru solicitarea și ajutorul dat în determinarea medicamentelor de pe semnăturile vechi.

¹¹ *Pulvis castoreum* este menționat pînă în ediția a IV-a a Farmacopeii române, 1926, p. 106.

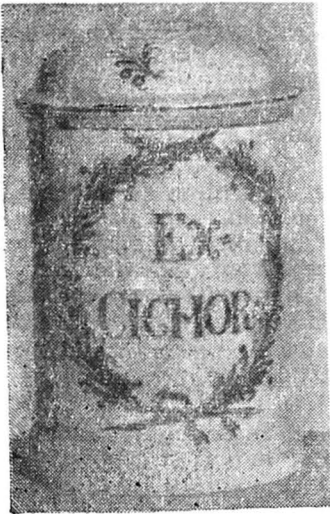
1

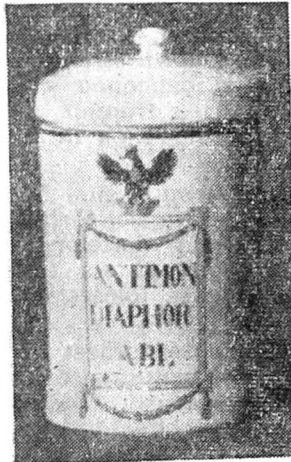
2

3

4

5

6

Fig. 1. — Standuri de Holič din colecția Muzeului de Istorie Cluj.

La capătul acestei expuneri trebuie să menționăm și acele medicamente prezente pe signaturile discutate care și-au păstrat și astăzi utilizarea ca atare. Așa este de exemplu extractul de valeriană (sedativ) și extractul de cicoare utilizat ca colagog și în compoziția ceaiurilor laxative.

Concluzii

Din cele arătate reiese că manufactura de faianță fină de la Holič, pe lângă altele, producea pe scară largă vase pentru uz farmaceutic.

Standurile de Holič din muzeul clujean dovedesc înaltul nivel tehnic și artistic pe care l-au atins, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, meșterii manufacturii slovace.

O altă concluzie importantă este aceea că vasele farmaceutice fabricate în centrul de la Holič din Slovacia au fost comandate și de farmaciști transilvăneni. Garnituri de asemenea vase au împodobit rafturile unor farmacii de la noi cum a fost de exemplu cea de la Aradul Nou.

Medicamentele consemnate în signaturile vaselor de Holič de care ne-am ocupat ne-au prilejuit unele considerații farmaco-istorice, contribuind la o mai bună cunoaștere a farmacologiei celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Am putut constata folosirea în practica farmaceutică a acelor vremi a unor medicamente ieșite cu totul din uzul farmaceutic modern. Alături de acestea au existat preparate care se utilizează azi sub o altă formă galenică. Și în sfârșit, medicamente care și-au păstrat și astăzi ca atare utilizarea pe care au avut-o în secolul al XVIII-lea.

O cercetare atentă a acelor plante ori preparate ce nu se mai folosesc astăzi în farmacologia științifică modernă ar putea duce la rezultate interesante.

EVA CRIȘAN

HOLIČER STANDGEFÄSSE AUS DER SAMMLUNG FÜR DIE GESCHICHTE DER PHARMAZIE IN CLUJ

(Zusammenfassung)

Gegenstand des Artikels bilden die 30, in Holič, dem Herstellungszentrum feiner slowakischer Fayence erzeugten Apothekengefäße, die in der pharmaziegeschichtlichen Sammlung des Museums für Geschichte in Cluj aufbewahrt werden. Sie gehören zu fünf Garnituren und wurden von der Verfasserin in zwei Typen eingeteilt.

Die Gefäße stammen aus den Apotheken „Zum roten Krebs“ in Bratislava, „Zum Erlöser“ in Nitra und aus der Apotheke von Verbo, alles Städte in der Slowakei. Eine weitere Garnitur gehörte einer Apotheke in Aradul Nou (Rumänien). Die Gefäße wurden zwischen 1903 und 1907 erworben.

Auf Grund ihrer Form, der Verzierung und gewisser Merkmale auf den Signaturen datiert die Verfasserin die genannten Gefäße in die zweite Hälfte des 18. Jhs.

Ein Kapitel ist einer pharmaziegeschichtlichen Untersuchung, ausgehend von den Inschriften der auf den Gefäßen erhaltenen Signaturen gewidmet. Es wird gezeigt, welche Medikamente im heutigen Apothekenbetrieb nicht mehr gebräuchlich sind, welche unter anderen galenischen Formen noch verwendet werden und schliesslich, welche bis heute die gleiche Form und Verwendung bewahrt haben.

Die hier besprochenen Apothekengefäße sind vom historischen, vom künstlerischen und vor allem vom pharmaziegeschichtlichen Gesichtspunkt bemerkenswert. Dank dem wohlverdienten Ruf, dessen sich die Erzeugnisse der Manufaktur von Holič erfreuten, gelangten sie bis nach Siebenbürgen.